

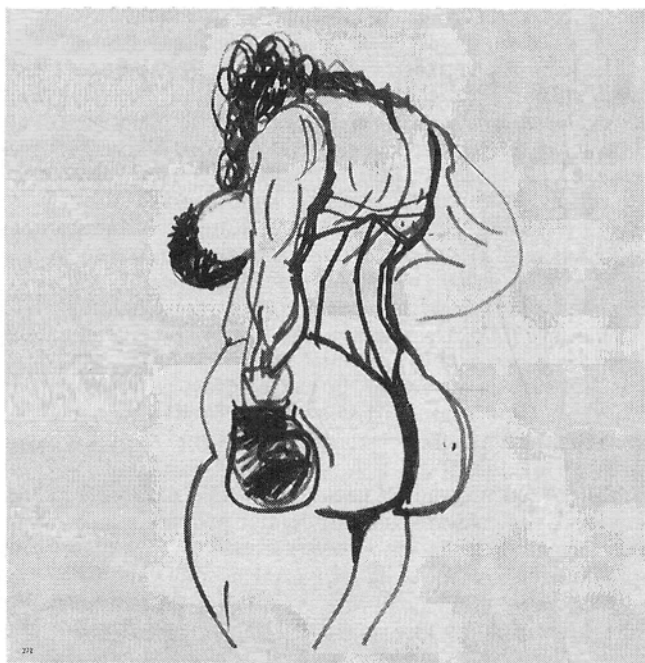
„Rómában élni gyönyörű dolog, szabadnak érzed magad, de van valami baj azért ezzel, mert *túl* könnyed ott az ember. A rómaiakban nincsenek gátlások, és nem biztos, hogy jó, ha az embert nem nyomja semmi.” Ez talán így van, de azért a *8 és félben*, a legösszefoglalóbb filmjében a főhős iszonyú gátlásokkal és elfojtásokkal küzd. Na most,... te éltél ott. Mennyiben igaz Fellini állítása, és annak az ellentéte (amit én a *8 és félről* mondtam)?

(*Darvas Ferenc a 8 és félből zongorázik.*)

J.M.: Szóval a kérdés az, hogy milyen Róma. Egy-két anekdotát, ha elmesélhetek, akkor azért tudnék erről mondani valamit. A hozzám hasonló öregurak mindig anekdotáznak. Messzebből indítok. Amikor gimnáziumba jártam, az osztályfőnökünk, akinek sokat köszönhattünk, nem szerette a németeket. A nagyapját negyvenkilencben kivégezték. És emiatt tradíciója volt az, hogy minden, ami német vagy ami osztrák, az elutasítandó, így hát minket is arra vezetett abban a korban, – amikor hogy finoman fejezzem ki, Magyarország erősen német befolyás alatt állt. (Vagy ne emlegetsem, mert ez nem politikai beszélgetés? De hát gondoltuk volna még néhány éve, hogy egyszer csak meglátjuk a nyilas csákokat az utcán újra?...). Szóval hát ő nyolc évig volt az osztályfőnököm, és összesen öt anekdotából állt a repertoárja. Mielőtt elkezdte volna valamelyiket, mindig megkérdezte: „Fiúk, meséltem már?”

Hogy milyen volt nekem Róma? Itáliában van egy aranymondás – rengeteg *bon mot*-juk van saját magukról – amely, azt hiszem, hűen kifejezi az olasz állapotokat, miszerint „L'Italia e troppo lunga”, azaz „Itália túl hosszú”. Mit jelent ez? Annyit, hogy a régiók elválnak egymástól. Sajnos, most ez az erős jobboldal ezt is kihasználja, tehát szítják az észak-lombardok és a déliek közötti gazdasági, társadalmi és kulturális ellentéteket. Ahogy az már lenni szokott a jobboldalnál...

Rómáról is tudok egy szép olasz aranymondást: „Roma non e una città, ma un campo intorno al Vaticano,” vagyis „Róma nem város, hanem táborozás a Vatikán körül”. Igazából mit jelent ez? Hogy voltaképpen egy nagy falu. Az úgynevezett művelt művészreteg egy falusi közösséghez tartozik. Az én időmben minden este összejöttek, bár a Mester nem nagyon vegyült el. Valahogy úgy, ahogy a filmjei – két emelettel följebb – *lebegett*. De azért néha megjelent. A többiek meg... hát nyakig bele... az életbe! Az élet akkor igazából a politika volt.

Amikor én odakerültem, nagyon felkapták Itáliát és Rómát, nagy divat volt, hogy a filmesek odasereglenek a világot minden tájáról. Akkor ezt tartották az európai filmközpontnak. Miután olyan könnyed ott az életvitel – ahogy a Gergely is mondja, és Fellini is erre hivatkozik, vagy erről beszél –, könnyen „elfolyik” az ember. Rómában el lehet felejteni a Genézis poénját, hogy „arcod verejtekével keresd meg a kenyered!” Tehát ezt a „lebegést” érezzük a filmjeiben. A Rómában – bocsánat! – a legkevésbé. Ahhoz zűrösebb egy kicsit. Olasz kifejezéssel élve, „*italinota*”... Mint hogyha magyarul magunkról azt mondanánk, „magyarosch”. (Ifjúkoromban a Horthyék alatt használtuk ezt a jelzőt, méghozzá „sch”-val a végén, – arra a kultúrkörre, amiben ez a nagyszerű lovastengerész és a bandája fölnevelt bennünket. Milyen nagyszerű magyarosch temetést rendeztek most neki! Csak hogy én sajnos annyi idő vagyok, hogy sokmindenre emlékszem, és az emlékezetet nem lehet kiirtani.) Na, a Fellini filmjei – *agymosás elleni filmek*. Ha ezekre beül az ember – élvezi is, meg gondolkodik is. És ezt csak nagyon kevesen képesek utánacsínálni. *Antonionit*, *Bergmant*, *Godard-t* és *Andrzej Wajdát* tartom közvetlen mestereimnek. Általában olyan filmeket forgattak, amiken elsősorban gondolkodott az ember. A Federico meg olyanokat, hogy közben még élveztem is a filmet. Sőt, élveztem azt is, hogy gondolkodtatott. De bocsánat, ez a te szakmád, én nem vagyok se kritikus, se esztéta... Ha ilyeneket mondok már, ne vegyél komolyan!

B.G.: A listáról egyébként annyit, én úgy emlékszem, mintha ezt a névsort már mondtad volna Buñuellel is...

J.M.: Nem hiszem, hogy archívumod van..., de ha lenne is, ő nem mester, ő a másik: Isten..., ilyenek kevesen vannak. Utoljára tán Tarkovszkij... Federico alighanem *az ősröb-banást csinálta a szakmában*. Persze, te biztosan jobban tudod. Engedelmet..., légszíves, fejtss ki bővebben!

B.G.: Azt végképp nem akarnám. Az ember Fellinit szereti... Az Istentől fél egy kicsit, Kuroszavától és Buñueltól félni is lehet, Fellinitől soha. És ezért szimpatikusabb nekem, holott, fene tudja, hogy ő-e a legnagyobb, vagy egyforma nagyok... Buñuelnél, Tarkovszkijnál és Kuroszavánál sok szűkülés él az emberben. Fellininél öröm jár át.

J.M.: Nagyon szép, amit mondtál. Nem gondoltam rá, de valószínű, hogy így van. Én, ha moziba megyek, *utálom az olyan filmeket, mint az enyének is*. Azt, hogy valami rosszul végződik, nem tudom elviselni! Ennek ellenére a *Jézus Krisztus horoszkópja* című filmem is rosszul végződik. Épp ma találkoztam egy barátommal, aki azzal jött, hogy „te leforgattál ennek egy másik végét is, amiben van bizonyosfajta optimizmus”. A filmben Cserhalmi egy író játszik, aki mindenféle dologba belekeveredik, aztán a végén kiderül, hogy NINCS, hogy nem is létezett ez az ember... Csináltam valóban egy másik befejezést is – azt mondják, szép volt. Az illető ezt a jelenetet látta az ú.n. werkfilmben, amit a forgatásról készítették. Ez arról szól, hogy egy kisgyerek – ugyanabban a ruhában, amiben a Cserhalmi játszotta végig a filmet – megjelenik egy nagy üres térben, és egy óriási léggömbbel játszik. „És miért nem tetted bele?” – kérdezte a barátom. Mondtam neki, ha ezt beteszem, akkor ennek optimista lenne a vége, és ehhez nem volt kedvem... Viszont azért szeretem, azért jó Fellinit nézni, mert az emberben megmarad egy jó érzés. Ha a Bibliával szólva a nagy mesterek a törvényhozó Istent képviselik, akkor Fellini inkább az Újszövetség béketűrője, és azt hiszem, úgy halt meg, hogy optimizmusában megingathatatlannan maradt. Pedig az emberiség évezredek óta tudja, hogy sok oka nincs az optimizmusra. Egyik ismerősöm a minap emlegette a legfrissebb aranymondást: „A zöldeket fel kéne akasztani a fákra, amíg vannak fák.”... Valószínű, hogy ilyen... az élet.

B.G.: De Istenről, Újszövetségről és lebegésről volt szó. Megvan itt az *Édes élet* eleje, a helikopterrel. Nagyon híres

jelenet, de emlegetésnél többet jelentene, ha most fél percet láthatnánk belőle.

(Vettés.)

A forgatókönyvben olvashatjuk, hogy „helikopteren szállítják a Krisztus-szobrot”. Erre azt lehetne mondani, de ki van ez agyalva! Látva viszont semmiféle kiagyalmányjellege nincs...

J.M.: Ez attól is függ, hogy hol, milyen országban van ez leírva a forgatókönyvben. Nem biztos, hogy bárhol könnyedén meg lehet csinálni, hogy bárhol finanszíroznák. Na tesék...képzeld el a Hősök tere fölött!

De hogy egy újkeletűbb példát mondjak erről... Egy-két blóddli-színházban megcsináltuk már, hogy a *Szózatra* táncoltak. Tudniillik, ha a *Szózatot* nem öregasszonyosan, egyházasan énekelnék, hanem megpróbálnák egyszer úgy énekelni, ahogy kell, akkor kiderülne, hogy az verbunk. Terveztük, hogy talán most március 15-én egy kis ünnepséget csinálunk. Erre a megbeszélésen hat jelenlevőből négyen fölkiáltottak: na, neeee...!

Szóval nem minden országban lehet a Krisztus-szobrot helikopterrel végigvinni. A Vatikán – független ország. Másutt viszont diplomáciai bonyodalmat is okozhatna. Na, nekik, – nem!...Tudniillik Olaszországban nemcsak az a szép, hogy hosszú, nemcsak az a szép, hogy délen és északon értik egymást...

Én egy lombardiai lánnyal éltem együtt, és mikor meglátogattuk a családot, a sógora olaszul üdvözölt engem (pedig körülbelül három mondatot tudott olaszul), és utána azon a nyelven beszéltek, ami még „holdbélibb”, mint a magyar. Na most, ilyen nyelv rengeteg akad Itáliában, és ebben nemcsak az a szép, hogy van, hanem az, hogy ezt is... tolerálják.

És ebben az előbb levetített jelenetben az a fantasztikus, ahogy Federico *saját magukon* is ironizál..., hogy tudott ironizálni a saját *vallásán!* Azt állították róla, hogy azért tudhat mindent „ügyesen” csinálni, mert a kereszténydemokrata párt gazdaságilag mögötte áll. Ezek a filmek ugyanis annakidején is nagyon sokba kerültek. Ez azért vicces egy kicsit...

B.G.: Illetve nem vicces egy kicsit sem. Úgy is fel lehet fogni, hogy szörnyű blaszfémia.

J.M.: Nálunk annak neveznék.

B.G.: Jó lehet olyan katolikus országban élni, olyan helyen filmet készíteni, ahol a hatalom érzi, hogy ebben szépség van,

és ez a humor nem ellenséges. A *8 és fél* egyik csodálatos jelenetében Mastroianni, mikor már végképp nem tudja, hogy mit csináljon szerelmi válságában, egy főpapot kérdez meg, (aki tán rokona): „Atyám, hát miért nem vagyok én boldog?” A válasz annyi: „Fiam, *hol olvastad azt, hogy az embernek boldognak kell lennie?* Ilyesmi nem szerepel a Bibliában.” Ez a maga szeretetreméltó módján elég riasztó. Szóval a *8 és fél* nagyon komoly, keserű dolgokat is tudott, és talán ez a film az egyetlen Fellini alkotás, ahol elég pesszimistán, megoldatlanul kitáncolnak a körtáncból. Mindenki marad olyan boldogtalan, amilyen volt. Úgyhogy ha nem a bomba pusztít el minket (akár pár száz kilométerre innen), akkor érvényes marad Balázs Béla kevés verse közül tán a legjobb: „A világ kinn haddal tele, de nem abba halunk bele /Urak, asszonyosságok...” Természetes, hogyha háború van, akkor nincs művészet, minden „egyértelmű”. Békeidőben magunkra vagyunk, a saját boldogtalanságunkra bízva. És talán e kérdőjelei miatt üt el a *8 és fél* a többi igazán boldogságot sugárzó Fellini-filmtől. Lehet, hogy a főpapnak van igaza. Én a Mastroiannit figyeltem kétségbeesetten, hogy hátha majd az ő arcán... Na, de azon is csak ijedséget láttam...

J.M.: Mert te egy entellektüel vagy! Nem szabad ezt a választ sem komolyan venni! A főpap persze, hogy ezt mondja. Csakhogy ironikusan! Mert a Megváltó azért fölsorolta, hogy hogyan lehet boldog valaki. Abban a bizonyos Hegyibeszédben (én már csak egy-két példabeszédre emlékszem belőle). Igaz, hogy nem azt állítja, hogy ettől boldog lesz, hanem elmeséli, mi kell tenned, hogy boldog légy... Nem biztos, hogy *nem azt* csinálod, lehet, hogy csak *nem úgy* csinálod... Lehet, hogy nem vagy eléggé lelkesegény, hogy boldog lehess.

B.G.: Sajnos az én bajom, biztos ez.. A boldog szerelemről nem lehet írni vagy filmet forgatni. Az vegytiszta giccs lenne... A művészetből kiesik a boldogság, mint...

J.M.: Miért? A *Csárdáskirálynő* nem tetszik neked?

B.G.: Fene tudja, ott is a szerelmi bonyodalmak... Másfél óráig szenvednek. Ott se stimmel a dolog.

J.M.: De jó a poén!

B.G.: Az is zűrös benne. Nem tudom, melyik operetben hangzik el: „Vágom egy nő után!”. Tehát még *nem* boldog, mert hisz vágyik! Teljesen alkalmatlan a műfaj...

J.M.: Látszik, hogy a te szakmád a tiszta beszéd. Én is ezt akartam megfogalmazni a Hegyibeszéddel kapcsolatosan, hogy nem lezárt kategóriákról van szó, és a Mester ezeket a nem lezárt kategóriákat utánozhatatlanul csinálta. Méghozzá ironikus nosztalgiával!

Aki járatos a néphagyományokban, tudja, hogy tavasszal, kiszéjáráskor a kiszebábót a folyóba dobták, hogy vigye el. Lengyelországban és másutt még tartják, nálunk már nem nagyon lehet feleleveníteni sem. Azt hiszem, Olaszországban sem úgy él, ahogy Fellini filmjében, de hadd mondjak el valamit ezzel kapcsolatban. Hogy mindazonáltal ez mégis egy eleven világ, egy eleven ország! Róma centrumában egy tér közepén áll *Giordano Bruno* szobra, s annak a környékén egész héten piac van. Amikor a piac letakarodik, és ott marad a szemét, a ládákat, a maradókat a szobor köré halmozzák fel – és *meggyűjtják*. Az árusok, a kofák is őrzik ezt a latin „kulturát”, és ebben aztán van irónia!

B.G.: Én is úgy vélem, hogy az óriási tehetség mellett ezekhez a filmekhez azért Olaszország kell! Ezt egy északi országban, de nálunk se lehetne elképzelni. Melyik magyar városban lehetne?

J.M.: Azért hoztam fel ezeket példának, mert ez a kultúra tényleg ilyen. Nálunk sokmindennel próbálkoznak. Ugye, most csináltak Budapesten egy karnevált., ahol maszkosok vonultak fel. De hát az igazi karnevál – ott van! Ahol nem fagy az ember mindene apróra, ha kimegy játszani az utcára! Nem hiszem, hogy egy *sosevolt* karneváli játékot föl lehet

eleveníteni. *Ők ezt élik.* Ott, ahol Giordano Bruno szobra körül szombatoként máglyát égetnek, azért – hadd legyenek misztikus –, az egy más lélek. Más lélek, más kultúra, más hozzáállás a világhoz. És a Mester ebben élt!

B.G.: A bábút elégetik, hogy vége legyen a télnek, és jöjjön a tavasz. És valóban, a szívünkben tavasz lesz. Mert kimehetek itt a mesterkéltan feltámasztott karneválra, hiába égetik el a bábút, hiába hirdetik meg, hogy holnaptól meleg lesz, a szívem hideg marad.

J.M.: Valószínű, a különbség az, hogy az olaszok nyíltan énekelnek. Különösen lefelé, délen. Tényleg elválík egy kicsit az olasz észak a déltől... Amikor a barátnőm, Giovanna, Rómába költözött, a mamája azt kérdezte tőle: „Lányom, hova mész, Afrikába?” Szóval: északról lefelé, az a már... Ez ott nem raszizmus egyébként, csak megállapítás.

Más... Egyszer Finnországban jártam egy rövidfilmmel, és ott a tavasz május 1-én kezdődik. Általában akkor még hideg van. De május elsejétől kezdve Finnországban mindenki nyári ruhában jár. Igaz, hogy már az első napon mindenki nyakában (láncon vagy madzagon) pezsgős pohár lóg. A másnap hajnalán aztán meg lehet nézni az utcákat. A szállodánk környékén megszámláltam, jobboldalon százhatan feküdtek az utcán, a baloldalon hetvenhatan. De hát Finnország észak! Ahol *muszáj* inni! Szóval, a mi kultúránknak nincs összefogó rituáléja. Nagyon régóta inkább annak van hagyománya, hogy szétválasszanak egymástól. Ez már megint az a csúszos talaj... De én is úgy vagyok, mint az egyszeri bohóc. Mindig mindenről az jut eszembe. Már nem is tudom, hány száz éve élek itt. Ezért nem szeretem azokat, akik arra oktatnak, hogy én miért nem vagyok idevaló. Na, pardon...

B.G.: Ezeket a szörnyű politikai szellemű gondolatokat, amik csak ártanak nekünk, felejtjük most el! És javasolnám Darvas Ferinek, hogy az *Amarcord*-ból játsszon valamit!

(*Darvas Feri játszik.*)

J.M.: Nem véletlen, hogy a spártaiak tiltották a zenét, mert az ember könnyen meghatódik tőle. Az *Amarcord*-ban van egy kép, aminél Antonioni is könnyezett. Ez *A páva* a hóésben. Aki látta a filmet, talán emlékszik rá. Aki nem, az nézze meg, ...de akkor az egész filmet!

(*Levették a jelenetet.*)

B.G.: Igen, azt hiszem, hogy itt semmiféle esztétikai gon-

dolkodásra nincs szükség, hiszen az összes esztéta csak azt tudta leszűrni nagyon nehéz és komoly elemzés után, hogy Fellini két legfontosabb figurája: a bohócok és a nők. Ami..., ráadásul így is van. Emlékszem, amikor a *Rómát* bemutatták, éppen filmrendező barátomnál, *Gazdag Gyulánál* ültem. Idegesen berohan, „Gyerekek, most jövök a *Rómáról*, és borzasztó! Hát már a Fellini is?...” És ekkor a másik fiúval, *Szőrényi Rezsővel*, anélkül, hogy láttuk volna ezt a filmet, elkezdtük védeni Fellinit. Egy nagy árny gomolygott elő, egy Fellinihez hasonlóan súlyos figura – Bergman – és valahogy oda jutottunk, hogy az emberben kétféle idegrendszerű vagy indítatású néző lehet. Aki Fellinit választja *inkább*, vagy aki Bergmanra esküszik *inkább*. Kevés emberrel találkoztam, aki mind a kettőt egyformán szereti. Gyulát gyorsan letámadtuk, hogy hát bizony: van a BOHÓC, és van a PAP. És mi – ha belegondolunk –, *biztos a bohócot választjuk*. Erre Gazdag Gyula is elhallgatott, és megbocsátóbban beszélt Felliniről.

Azt hiszem, tényleg a bohócokról és a nőkről érdemes filmet csinálni, és kevésbé a filozófiai mélységekről, mert az nem filmre való szerintem. A legsűrűbb gondolatokat nem a vásznon, hanem könyvben szeretem – talán mások is így vannak vele. De akkor, legalábbis mi ketten, a bohóc mellett döntöttünk.

J.M.: Az az a kor volt, amikor nagyon sokat hirdették, hogy a film a hetedik művészet. Én folyton tiltakoztam, hogy ez nem így van. De akadtak, akik elhitték, hogy a film, az lehet valami... valami örök. Nem tudom, mi. Szóval, hogy ki lehet alakítani egy önálló filmnyelvet. Hogy a film, ami a bohóctréfából vagy a kávéházi zenélésből nőtt ki, egyszerűen csak fölülemelkedik ezen, sőt – mélységeket is mondhat. Nem nagyon sikerült... Maradnak a bohócok, valószínűleg! A bohócokon keresztül is meg lehet érteni a világot.

B.G.: Felliniről most nem kérdezlek többet. Egy merényletet követnénk el, ha megengeded. Egy nagyon érdekes, bonyolult történelmi helyzetben játszódó filmből *A hajnalból* is van itt, azt hiszem, részlet, és...

J.M.: Bocsánatot kérek, ez valóban merénylet! Ezt ők találták ki...

B.G.: Ezt mi találtuk ki.

J.M.: Az ember Federicóról beszél, Fellinire emlékezik, Fellini filmrészleteket látunk, és utána meg kell, hogy néz-

zünk képeket egy filmből, amit nem ő csinált!? Hát ez... Mindenesetre én kimegyek.

B.G.: (miközben Jancsó Miklós kimegy a teremből) De zene is lesz hozzá, és el kell majd magyarázzad azt a rejtélyt, hogy a „Szól a kakas már”, egy magyar népdal, miért szólal meg Izraelben a foci-jelenet alatt?

(Vetítés, utána Jancsó Miklós visszatér.)

J.M.: *A hajnal*, Elie Wiesel második könyvéből készült. Elie Wiesel író, gondolkodó és emlékező. Aki eldöntötte, hogy amíg él, nem fogja elfelejteni a Holocaustot, és nem hagyja elfelejtetni. Máramaroszigeti zsidó. A papája kereskedő volt, és nagy magyar, nagypapja hasszid vallási vezető, aki azt hirdette: nem azért élünk a Földön, hogy szomorkodjunk. Örüljünk a létünknek, örüljünk az Isten létének és egyáltalán... Ez különösen azért érdekes – a Gergely is emlegette –, mert az Isten félnivaló. A rabbinista vallásnak egyik alapja mindig az volt, hogy az Isten törvényhozó. A hasszid magyarul igazat jelent. Rítusuk olyasmi, mint egy protestáns rítus, tehát fölolvassnak a Tórából, énekelnek, a rabbi beszél, magyaráz, de mindenki *magának* imádkozik. A hasszidok az életörömet szolgálták, elég jókat be is rúgtak néha imádkozás alatt, és táncoltak a rítus közben. A hasszid nagypapa a gyereket is ebben a szellemben nevelte, Tórát tanult, de a papa – miután nagy magyar volt –, elküldte Váradra a gimnáziumba. A nagypapa meg Elie Wiesel mamája azt szeretett volna, hogy a harmincas években kivándoroljon a család Izraelbe. De a papa nem akarta, mert várta a magyarokat. Ami ezek után történt, azt ismerjük... Azóta Elie Wiesel nem hajlandó magyarul beszélni, mert soha nem felejtí, hogy a szomszédok és mások miként viselkedtek, amikor őket az utcán hajtották. Franciaúl ír. Ez a könyve, *A hajnal*, Palesztinában játszódik, a függetlenség kikiáltásának a korszakáról szól. Ennek az a történelmi háttere, hogy az első világháborúban a zsidó szervezetek elintézték az akkori angol miniszterelnökkel, hogy lehetőséget, opciót adnak a zsidóknak arra hogy letelepedjenek Palesztinában. Ez volt a Balfour-nyilatkozat, aztán az arabok miatt igazában soha nem teljesítették. Eljött a második világháború, a rengeteg zsidó menekültet nem nagyon engedték be egy idő után. És a szélsőséges zsidó szervezetek az angolok elleni tiltakozásul terrorista akciókat folytattak. A terrorakciók megkorlásképpen az angolok az elfogott zsidó szabadságharcosokat bíróság elé állították. Akinél fegyvert találtak, azt halálra ítélték. Wiesel regényében egy fiatal zsidó fiú, aki megjárta Auschwitzot, miután egyedül marad, elmegy Palesztinába – akkor még Palesztina –, és csatlakozik ehhez a szervezethez. Elfogják, azzal vádolják, hogy fegyver volt nála. A szervezet túsul ejt egy angol tisztet. A főszereplő lassan megérti: az a feladata, hogy ha ezt a magyar zsidó-fiút kivégzik, akkor neki meg kell ölnie az angolt... A Tóra szerint az élet az a jog, amit Isten adott, és csak neki van joga azt elvenni. Tehát az ember nem ölhet... (A legfontosabb a Tízparancsolatban is a „Ne ölj!”)

Miután Wiesel magyar zsidó, a kivégzett fiú is magyar származású, meg a másik főszereplő is, ezért vannak dunavölgyi zsidó népzene a filmben. Méghozzá hangszeres zenék, ezeket terminus technicussal *klezmernek* hívják. A filmet Franciaországban és Izraelben forgattuk, egy nagyszerű zenész, az azóta meghalt *Simon Zoltán* kereste hozzá a dallamokat. Az ő apja *hazzán* vagyis kántor volt, és maga is gyűjtött zsidó népzénet. Na most, ezek közül a dalok közül felhangzik egyszer a „Szól a kakas már”. Ezt itt a Duna-völgyében zsidó dalként éneklük, keverve a magyar és a jiddis szövegeket benne. A dalnak legendája van. *Schreiber Sándor*, a Zsidó Hittudományi Akadémia volt vezetője is kutatta az eredetét. A legenda szerint a nagykállói csodarabbi egyszer kísértált a mezőre imádkozás után, és hallotta, hogy egy pásztorgyerek dudorászik, miközben a birkákat terelgeti. A történet szerint a rabbi egy váltó forintért megvette a dalt a pásztorgyerektől.

Mostanában forgattunk egy sorozatot a kelet-európai zsidó maradékokról. Már megvan belőle három rész, háromszor ötvenöt perc. Az egyik *Hegyalja* és környékén készült, a másik *Máramarosban* (látható benne Elie Wiesel szülőháza is), a harmadik *Moldvában*, *Karácsonyfő* környékén. Aztán lesz egy *Kárpátalján*, egy *Budapesten* és környékén. Na most, miután ilyen munkákat csinálók, meg szokták kérdezni tőlem: „Őn zsidó?”. Legutoljára a Tolerancia Alapítvány (!) díjkiosztása utáni kis fogadáson történt... Fialat roma értelmiségek vettek körül és azt kérdezték tőlem: „Mondd, te a *másik kisebbséghez* tartozol?” Azt válaszoltam: „Miért gondoljátok, hogy csak zsidó lehet a másik kisebbség?”

A következőt tudom elmesélni arról, hogy mi ebben az ügyben az igazi tolerancia. Elie Wiesel-től tanultam – akivel igazán megszerettük egymást –, hogy *ott kezdődik az intolerancia, amikor egyáltalán eszembe jut, hogy a másik más*. Hogy a másik cigány, zsidó, román, ésatöbbi. Itt a baj, és az aktuális patkányok – mindenütt – pont ezt az ősi, az emberiség ősi, rohadó ősztoneit használják ki.

B.G.: Próbáljunk meg visszatérni Fellinihez, s lassan lezárni ezt a beszélgetést. A *Nagyvilág* című folyóiratban a Fellini halála körül időben megjelent egy orosz író nő által említett különös eset. A statárium alatt táviratot (vagy telefont) kapott Fellinitől. Először azt hitte, hogy viccelnek vele, ugyanis másodévonalbelinek számított a hazájában. Ahogy elkezdtem olvasni ezt a történetet, rögtön megtetszett. És eszembe villant, hogy szintén a *Nagyvilágban*, úgy tíz-tizenöt éve megjelent ettől az írónőtől jó pár elbeszélés. Például az, amikor egy fiatal nő (vagy srác?) bemegy egy boltba egy kis mellétkutában, ahol ki van írva, hogy „Szerelem kimerve (vagy méterre) kapható”. Belép, az eladó közli vele, hogy „sajnos, csak boldogtalan szerelemmel szolgálhatok”. De rábeszéli, hogy „a boldogtalan szerelem is többet ér, mint az, ami nincs.” Csoadás, mesejellegű novella... Tehát ezt az írónőt Fellini valóban meghívta magához, el is utazott Riminibe. Ott rögvest szabadkozni kezdett: „Mester, az olasz irodalom eléggé jól áll...” „Igen, ez így van, ám én éppen egy teljesen ismeretlen író keresek – válaszolt a Mester –, mert azzal akarok dolgozni. Semmit sem tudok Oroszországról, a kelet-európai klasszikusokról, de majd most maga...” Körülbelül két-három hétig beszélgettek. A filmből nem lett semmi. Nagyon szemléletes, ahogy ezt leírja. És valami olyasmivel zárja a történetet, hogy Fellini rájött: amit nem ismer igazán, arról nem tud filmet csinálni.

Szerkesztette: **Tamás Amaryllis**

A beszélgetés, melynek rövidített, szerkesztett változatát közöljük, a Friedrich Neumann Alapítvány rendezésében hangzott el.

A *Fellini-rajzokat* a rendező *Fare un Film* című kötetéből (Torino 1980, Einaudi) vettük át.

